

ЧАСТИНА І

**ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ
ТА ФОРМИ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ
КРАЇН**

УДК 94:327.53-57

Толстов С.В.

**ЄВРОАТЛАНТИЧНЕ СПІВТОВАРИСТВО
ТА ЗМІНИ В МІЖНАРОДНІЙ СИСТЕМІ**

Глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. та її політичні наслідки мали суттєвий вплив на міжнародні відносини. Зміни в міжнародній системі зумовили змістовну корекцію зовнішньополітичних стратегій держав євроатлантичного простору.

***Ключові слова:** стратегія, концепція, зовнішня політика, безпека, євроатлантичне співтовариство, міжнародна система.*

*Tolstov S. **Euro-Atlantic Community and Changes in the International System.***

The global financial crisis of 2008–2009 and its political consequences had a significant impact on international relations. Changes in the international system led to a substantial correction of the foreign policy strategies of the Euro-Atlantic states.

***Keywords:** strategy, concept, foreign policy, security, Euro-Atlantic community, international system.*

Глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. прискорила зміни в системі міжнародних відносин. Найбільш відчутно це позначилося на балансі сил і впливів, який встановився після й багато в чому внаслідок розпаду СРСР та процесів глобалізації 1990-х рр. Деякі з новітніх тенденцій були передбачені дослідниками у прогнос-

тичних розробках, що стосувалися можливих зрушень у відносинах між провідними державними суб'єктами. Інші ж виявилися лише в ході поточної взаємодії міжнародних акторів упродовж останнього десятиліття.

Поштовхом до формування нової конфігурації міжнародних відносин та переорієнтації політичних процесів стало зростання економічної ваги провідних незахідних держав, що мали власне бачення глобального устрою та дотримувалися відмінного політичного позиціонування. На думку західних авторів, зростання ролі важливих незахідних країн становило виклик принципам «ліберального інтернаціоналізму», адже такі країни, як Бразилія, Китай, Індія та інші мали «відмінний від західного культурний, політичний, економічний досвід» і сприймали світ крізь призму своїх антиімперських й антиколоніальних традицій [1].

Однак суперечності загострювалися й поміж країнами євроатлантичного співтовариства. Цьому сприяли системна криза європейського інтеграційного проекту, невдачі на переговорах між США та ЄС щодо створення «трансатлантичного торговельно-інвестиційного простору», поява на Близькому та Середньому Сході територій, контрольованих радикальними ісламістами та зрештою обрання Д. Трампа президентом США. В своїй сукупності ці чинники породжували сумніви в стабільності глобальної гегемонії співтовариства західних держав та їхніх політичних партнерів поза зоною Євроатлантики. Як зазначав професор Принстонського університету Дж. Айкенберрі, песимістично налаштовані коментатори були схильні розцінювати ці явища як пряму загрозу ліберальному світовому порядку, уявна альтернатива якому малювалася у вигляді «системи конкуруючих і розрізнених блоків, розмежування сфер впливу, регіонального суперництва та мереж меркантилізму» [1].

Залишаючи осторонь теоретичні оцінки стану багатополярності та тенденцій еволюції міжнародної системи доцільно відзначити, що головною й безсумнівною ознакою глобальної палітри початку XXI ст. стало посилення розбіжностей між суспільно-політичними, економічними та соціокультурними інтересами різних країн світу. Усвідомлення нерівних можливостей підштовхувало уряди

багатьох країн все більш наполегливо обстоювати власні програми й підходи без огляду на запрограмовану матрицю центр-периферійних відносин, закладену наприкінці 1980-х рр. Цьому вочевидь сприяла критична переоцінка результатів глобалізації та низки стратегічних невдач зовнішньої політики США, таких як нерезультативні з погляду їх політичних наслідків військові операції в Афганістані та Іраку, інтервенція країн-членів НАТО у Лівії, руйнування й соціальні лиха в перебігу інтернаціоналізованого військового конфлікту в Сирії, невиразна позиція щодо російсько-українського конфлікту й неспроможність припинити розгортання ракетно-ядерної програми КНДР. Розхитуванню традиційних уявлень сприяли й демонстративна відмова російського керівництва від загальних правил та обмежень у відносинах європейської безпеки та настання «ери рішучості» в політиці острівного будівництва КНР у Південно-Китайському морі.

Зміни у міжнародних відносинах різною мірою впливають на позиціонування окремих країн та міждержавних об'єднань, що дістає відображення в корекції зовнішньополітичних концепцій і доктрин. Серед головних факторів, які мають враховуватися в оцінках поточного зовнішньополітичного позиціонування державних і колективних суб'єктів міжнародних відносин, доцільно відзначити наступні:

– Спостерігається важка й подекуди болісна переоцінка наслідків глобалізації. Якщо впродовж 1990-х рр. глобалізація сприяла посиленню економічного впливу США та ЄС і розглядалася переважно як «американський проект», то на початку 2010 р. її наслідки все більшою мірою пов'язувалися з прогресуючою деіндустріалізацією США та інших розвинених країн євроатлантичної спільноти.

– На тлі боргової та бюджетної кризи у державах євроатлантичного співтовариства суттєвих конкурентних переваг здобули окремі країни з експортноорієнтованими економіками, насамперед КНР і деякі експортери енергоресурсів.

– Глобальні економічні дисбаланси призвели до загострення конкуренції між індустріально розвиненими державами. Це спричинило суттєві суперечності в ході переговорів та зрештою припинення спроб створення Трансатлантичної зони вільної торгівлі та інвести-

цій, а також скасування за рішенням президента Д. Трампа угоди про Транстихоокеанське партнерство (ТТП).

– Домінування США та їхніх союзників у військово-технологічній сфері виявилось менш тривким, аніж на це розраховували структури військового планування, і далеко не абсолютним. Успіхи Росії та КНР у розбудові військових потенціалів обумовили посилення гонки озброєнь, потребу в значній модернізації ядерних і звичайних озброєнь і вимушене збільшення військових витрат.

У цьому ракурсі видається важливим відстеження низки об'єктивних та суб'єктивних обставин, які впливають на концептуальні підходи країн євроатлантичного простору. Серед них пріоритетне значення мають:

– заострення політичних, структурних та ідеологічних суперечностей між урядовими колами США та низки країн ЄС;

– девальвація напрацьованих у попередній період механізмів політичної координації між США та провідними країнами ЄС;

– криза постбіполярної моделі європейської безпеки у зв'язку з російсько-українським конфліктом та в ширшому розумінні – його міжнародно-політичними наслідками;

– усвідомлення зростання небезпеки в зв'язку з розмороженням локальних конфліктів та посиленням російського політичного впливу в Східній та Південно-Східній Європі;

– автономізація політичного курсу Туреччини і політико-аксіологічний конфлікт між турецьким керівництвом та урядовими колами країн ЄС;

– розробка та втілення адміністрацією США нових політичних проєктів та ініціатив у регіонах Близького та Середнього Сходу і Центрально-Східної Європи.

Перелічені аспекти вказують на виникнення принципово нової конфігурації в політичних і безпекових відносинах країн євроатлантичного регіону, яка загалом відображає суперечливі ознаки становлення багатополлярної міжнародної системи. З урахуванням цих тенденцій виглядає доцільним аналіз нових мотивів та змістовних акцентів, які знаходять відображення в зовнішньополітичних стратегіях держав євроатлантичного простору.

Після тривалих попередніх дискусій Європейська Рада 28 червня 2016 р., менше ніж через тиждень після британського референдуму про вихід з ЄС (23 червня 2016 р.), схвалила «Глобальну стратегію ЄС у сфері зовнішньої політики та безпеки» [2]. Нова стратегія змінила попередній, надто загальний за змістом доктринальний документ, прийнятий ще 2003 року, який вочевидь утратив цілераціональну функцію. Показово, що в новій стратегії сучасний стан справ відверто названо «екзистенціальною кризою» як усередині ЄС, так і за його межами. Наголошуючи на тому, що громадяни країн ЄС та «весь світ» зацікавлені в «сильній Європі», автори документу акцентували увагу на необхідності усунення існуючих загроз, що перешкоджають європейському проекту, який «приніс безпрецедентний мир, розквіт і демократію» [2, р. 7, 13].

Показово, що криза європейської безпеки визначається як зовнішній чинник («європейська система безпеки була порушена на сході від наших кордонів»). Серед основних існуючих загроз згадуються тероризм і насильство, які несуть лихо для країн Північної Африки, Близького Сходу, а також для Європи. В документі відзначено, що в окремих регіонах Африки економічне зростання відстає від демографічного, зростає напруга в Азії, а зміни клімату спричиняють додаткові ускладнення.

Разом з тим, стратегія нагадує про величезні можливості, що їх надають «глобальне зростання, мобільність і технічний прогрес», а також зміцнення партнерських відносин ЄС з третіми країнами, які «забезпечують умови для нашого добробуту й дозволяють все більшій кількості людей уникати бідності, жити довше й вільніше». В якості головної мети проголошено зміцнення єдності Союзу та забезпечення його важливої сукупної ролі у світі на засадах спільних інтересів, принципів, пріоритетів та цінностей [2, р. 7]. Показово, що градація пріоритетів має саме таку послідовність, а саме – інтереси, принципи, цінності.

Концепція безпеки ЄС містить наступні елементи:

– ЄС має чіткий намір сприяти збереженню миру й «забезпечувати безпеку своїх громадян і регіону». Висловлено розуміння, що внутрішня безпека ЄС залежить від миру та стану середовища за межами кордонів Союзу.

– Добробут вважається неподільним. Це підкреслює важливість реалізації цілей сталого розвитку в усьому світі, існування «відкритої та справедливої» міжнародної економічної системи і безперешкодного доступу до «спільних глобальних просторів та ресурсів» (global commons).

– ЄС обстоює «світовий порядок, побудований на правилах». Ключовим принципом такого порядку має бути багатосторонність, а ООН – його основою.

– Принципи ЄС ґрунтуються на поєднанні реалістичної оцінки стратегічної обстановки, ідеалістичного прагнення побудувати кращий світ та «принципового прагматизму» в зовнішніх діях. При формуванні зовнішньої політики пріоритет мають внутрішні інтереси Союзу.

– В умовах взаємозалежності ЄС співпрацюватиме з іншими акторами. ЄС буде відповідальним глобальним гравцем, однак наполягає на «спільній відповідальності» держав та міждержавних об'єднань [2, р. 8].

– Поміж основних географічних напрямків спільної зовнішньої та безпекової політики в стратегії виокремлено регіони Середземномор'я, Близького Сходу та Африки, трансатлантичні відносини, взаємозв'язок між добробутом Європи і безпекою в Азії та співробітництво в Арктиці.

Серед поточних пріоритетів зовнішньої політики ЄС вказано п'ять напрямів:

– Посилення заходів, спрямованих на гарантування безпеки Союзу, включно зі зміцненням «стратегічної автономії» в сферах оборони, боротьби з тероризмом, кібербезпеки, енергетики і стратегічних комунікацій. З цією метою «країни-члени ЄС мають втілити в життя зобов'язання про взаємну підтримку і солідарність, закріплені в (установчих) Договорах». Водночас ЄС забезпечуватиме свій внесок у систему колективної безпеки в Європі в тісній взаємодії зі своїми партнерами, у першу чергу з НАТО.

– Підтримка державної та соціальної стійкості в країнах, розташованих на схід і південь від ЄС (від Центральної Азії до Центральної Африки). В межах політики розширення відзначена важливість

«процесу прийняття нових членів на засадах суворих і справедливих умов для зміцнення стійкості в країнах Західних Балкан і Туреччині». Привабливість ЄС у межах Європейської політики сусідства має сприяти перетворенням у суміжних країнах та поза суміжним простором.

– Комплексний підхід до розв’язання конфліктів з використанням всеосяжних партнерських угод. ЄС буде сприяти зміцненню миру на засадах комплексного та «всеосяжного підходу до вирішення конфліктів і криз». ЄС має діяти на всіх стадіях конфліктного циклу, включно з попередженням, діями з реагування на кризу, інвестуванням в стабілізацію та недопущенням дочасної відмови від участі у попереджувальних заходах у разі виникнення нового конфлікту.

– Сприяння регіональним кооперативним системам. Відзначається важливість регіональної співпраці та добровільних форм регіонального управління, які дозволять краще впоратися з загрозами безпеці, скористатися економічними можливостями глобалізації й позитивно впливатимуть на міжнародні відносини. Відкриті до співпраці регіональні системи вважаються основним засобом, який має сприяти підтримці миру і сприятливих умов розвитку ЄС у XXI ст.

– Просування глобального управління в XXI ст. ЄС підтримує повноваження ООН і прагне багатостороннього міжнародного порядку, побудованого на правилах і нормах міжнародного права. Ці наміри передбачають не тільки збереження, а й трансформування існуючої системи [2, р. 9–10].

Як бачимо, в новій стратегії ЄС мова йде про наміри участі в різних формах глобального та регіонального управління з метою поліпшення керованості міжнародними процесами й чіткішого визначення конкретних цілей у різних регіонах. Висловлено намір посилити автономну роль Союзу в сферах оборони й безпеки (аж до забезпечення повного спектру оборонних можливостей для реагування на зовнішні кризи). Оскільки «співпраця в питаннях оборони має стати нормою» [2, р. 45], це вимагатиме створення міцної європейської оборонної промисловості. Стратегічна автономія відграватиме вирі-

шальне значення для збереження спроможності Європи ухвалювати власні рішення й діяти відповідним чином у якості «спільноти безпеки» [2, р. 10–11, 20, 45]. Більш надійна європейська оборона важлива й для забезпечення здорового трансатлантичного партнерства зі США [2, р. 20].

В стратегії ЄС викладено поточне бачення стану європейської безпеки. В цьому сенсі визнається загроза «миру і стабільності в Європі», спричинена порушенням Росією міжнародного права, дестабілізацією ситуації в Україні та тривалими конфліктами в регіоні Чорного моря, які стали «викликом для основ європейської системи безпеки» [2, р. 33]. Серед міжнародних організацій ЄС наголошує на зміцненні співпраці з Радою Європи і ОБСЄ – «панєвропейською організацією», що має трансатлантичні зв'язки і «становить основу європейської системи безпеки» [2, р. 33–34].

Декларуючи намір захищати міжнародне право, демократію, права людини, співробітництво і право кожної держави вільно визначати своє майбутнє, ЄС в якості одного зі своїх стратегічних завдань підтверджує зацікавленість у відносинах з Росією. Передумовою для поліпшення цих відносин вважається «повне дотримання міжнародного права і принципів, покладених в основу європейської системи безпеки включно з Гельсінкським Заключним актом і Паризькою Хартією». ЄС має намір сприяти стійкості східних сусідів і «обстоюватиме їх право вільно визначати ступінь зближення з ЄС». Разом з тим, враховуючи взаємозалежність ЄС і Росії, ЄС «буде взаємодіяти з Росією ...у випадках, коли їхні інтереси перетинаються». Перелік питань, по яких сторони вже співпрацюють, може бути доповнений проблематикою кліматичних змін, співпрацею в Арктиці, морською безпекою, освітою, спільними дослідженнями і прикордонним співробітництвом [2, р. 33].

На виконання цілей стратегії Європейська служба зовнішніх дій розробила «План дій» у сфері безпеки та оборони, затверджений Європейською Комісією 30 листопада 2016 р. На його основі восени 2017 р. було узгоджено пакет заходів, що стосується визначення нових політичних завдань, забезпечення їх фінансування та способів виконання Спільної декларації ЄС-НАТО від 8 липня 2016 р.

Нові політичні цілі мають забезпечити більшу увагу ЄС до розвитку оборонного комплексу. Для фінансування розробок у галузі оборони створюється Європейський оборонний фонд. Проте затверджені плани поки що не передбачають створення європейської армії, генерального штабу на штат ставки Верховного головнокомандуючого Об'єднаними збройними силами НАТО в Європі чи територіальної оборони, яка мала б дублювати функції НАТО. Мова йде про посилений режим військової співпраці між ЄС і НАТО, яка охоплює 42 конкретних напрямів і має підняти відносини цих інституцій на новий рівень. Такий підхід має надати ЄС більші можливості сприяти миру й безпеці в регіоні свого сусідства і за його межами.

В контексті політичних змін у євроатлантичному регіоні все більш очевидним видається небажання політичного керівництва США брати на себе відповідальність за подолання кризи європейської безпеки. Така тенденція зумовлює неминучість суттєвого перегляду відносин між США та ЄС і новий розподіл ролей у НАТО.

Попри тривалі дискусії та рішення, ухвалені в 2016–2017 рр., лідери ЄС і досі не знайшли адекватного співвідношення між спільною політикою безпеки і оборони ЄС і компетенцією НАТО. Адже до НАТО входять не всі члени ЄС, а серед самих країн-членів ЄС не всі беруть участь у програмах оборонного співробітництва. Навіть за умови створення Євроармії, в осяжній перспективі європейці навряд чи зможуть побудувати власну європейську систему стримування, спроможну забезпечувати захист простору ЄС і територій країн-членів. До того ж, власна повномасштабна система оборони ЄС бачиться не тільки витратним, але й внутрішньо нестабільним проектом, який може спричинити небажані побічні наслідки у формі загострення суперечностей зі США та деградації НАТО.

З другого боку стрімке охолодження в відносинах зі США за президентства Д.Трампа підштовхувало лідерів ЄС переглядати орієнтири міжнародної стратегії та навіть модифікувати завдання власного інтеграційного проекту. Скорочення ролі США в європейських справах змушувало провідні країни ЄС брати на себе непритаманну дотепер відповідальність за гарантування безпеки євроатлантичного регіону й шукати новий баланс відносин з США і Великою Брита-

нією як з «колишніми трансатлантичними державами-лідерами» аби зберегти потенціал для відновлення багатосторонньої координації позицій у межах «колективного Заходу» за більш сприятливих умов у майбутньому.

Джерела та література:

1. Айкенберри Дж. Будущее либерального мирового порядка. РСМД. 9 августа 2016 г. URL: http://old.russiancouncil.ru/inner/?id_4=8007#top-content
2. *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe*. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy. Brussels, June 2016. 56 p.

УДК 330.341.1

Фомін С.С.

**ВПЛИВ ЄВРОСКЕПТИЦИЗМУ В КРАЇНАХ ЄС
НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ ЄВРОСОЮЗУ**

У статті проаналізовані основні причини сучасних проявів в країнах-членах ЄС вкрай критичного ставлення до процесів євроінтеграції та діяльності органів Євросоюзу – явища, яке отримало назву «євроскептицизм». Серед таких причин найважливішими є негативні, кризові процеси в економіці багатьох країн-членів ЄС, які, як вважають євроскептики, є наслідком членства в Євросоюзі, а також ліберальна міграційна політика, яку пропагує керівництво ЄС.

Ключові слова: євроскептицизм, міграція, безробіття, фінансово-економічна криза, стагнація, соціальна держава.

Fomin S. *Impact of Euroscepticism in the EU Member States on the EU Foreign Policy.*

The article analyses the causes of the present critical attitudes in the EU member states to the processes of European integration and the activities of the European institutions known as Euroscepticism. Among such causes the most important are the economic crisis which the eurosceptics consider